

Del av friluftsområdet Gammlia i Umeå. Foto: Anton Hjalmarsson. Bilden tillhör Västerbottens museum.

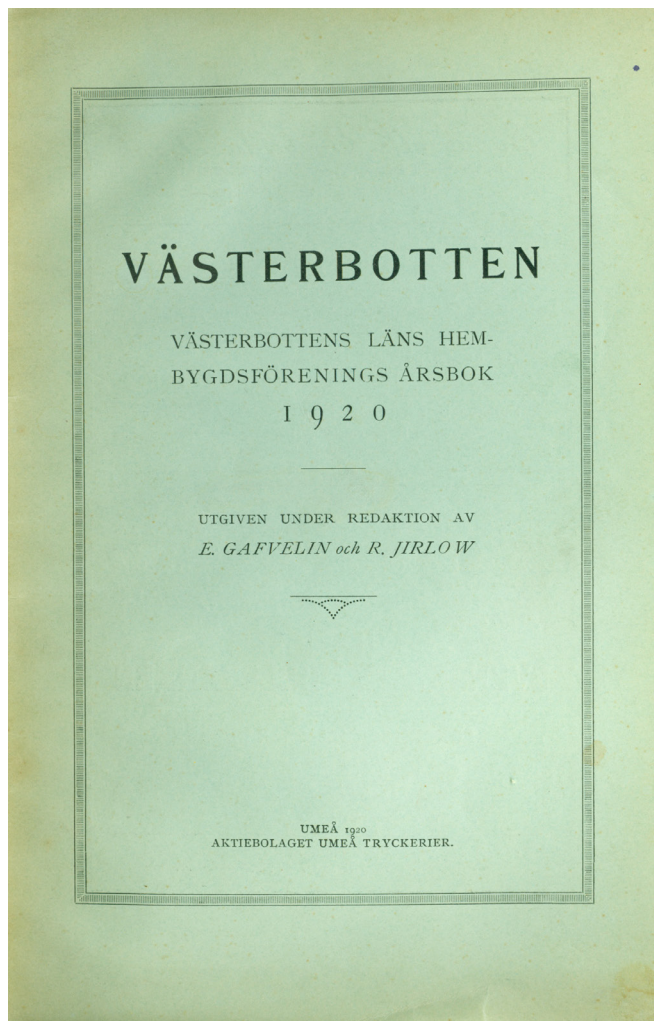
UMEÅ 400 ÅR

Friluftsmuseet Gammlia i Stadsliden

Anders Björkman

2021 fyllde Gammlia 100 år och efter flera års restaureringsarbete hade Västerbottens museum tänkt sig ett maffigt födelsedagskalas. Men pandemin satte käppar i hjulet och i stället kommer firandet att spridas ut i mindre skala under 2022, lagom till firandet av Umeå 400 år. Platsen som bevarar och påminner oss om Umeå och Västerbotten förr, har med åren också blivit en plats för kulturarrangemang, gemenskap och friluftsliv. Men hur kom det sig egentligen att Gammlia från första början blev till?

2022-01-15

Framsidan på den första årsboken Västerbotten 1920. Västerbotten gavs ut åren 1920 till 2014. Via <https://www.vbm.se/wp-content/uploads/2017/09/1920.pdf> når man Västerbotten 1920 som pdf. På Västerbotten förr & nu finns artikeln *95 årgångar av Västerbotten – om en värdefull folkbildande kunskapsbank*. Den når man via <https://nattidskriftenvasterbotten.se/2020/07/10/95-argangar-av-vasterbotten-om-en-vardefull-folkbildande-kunskapsbank/>

I juli 1921 invigdes friluftsmusei- och folkparksområdet Gammlia i Umeå. Då hade under flera decennier ett intresse att bevara en kultur som man såg försvinna i spåren av industrialism och urbanism utvecklats på många platser i Sverige. I lärda sällskap nedtecknades sagor och sägner; bruksföremål samlades in och miljöer dokumenterades. Nybildade hembygdsföreningar byggde sin verksamhet kring en oro över att »det gamla», framför allt i form av det traditionella bondesamhället, skulle raderas ut och glömmas i den framrusande modernitetens namn. En särskilt betydelsefull person för bevarandet av det som riskerade att försvinna av svensk allmogekultur var Artur Hazelius. Han började redan på 1870-talet en samlingsverksamhet för att rädda en folkkultur som han befarade skulle gå förlorad. Hazelius samlade föremål, folk-

minnen och litteratur – samlingar som sedermera resulterade i Nordiska museet på Djurgården i Stockholm. Intill platsen där museet skulle öppna 1907 ligger Hazelius friluftsmuseum Skansen som invigdes hösten 1891. Skansen blev förebild för en rad friluftsmuseer som etablerades på olika platser i Sverige under 1900-talets första årtionden, bland annat alltså i Umeå.

Redan 1885 bildades vid ett möte på rådhuset i Umeå Westerbottens läns södra fornminnesförening, som så småningom skulle bli Västerbottens hembygdsförening. Insamlandet startade omgående. Men mycket av det som samlats in under de första åren gick upp i rök 25 juni 1888 då Umeå härjades av den stora stadsbranden.

Efter branden gick samlandet av föremål sämre under några år, främst på grund av dålig ekonomi. Tempot ökade dock markant när seminarieadjunkten Ferdinand Læstadius engagerades 1906. Han lyckades bra med att intressera umeborna för föreningens arbete, vilket resulterade i såväl en större föremålssamling som en bättre ekonomi. Læstadius hade stora visioner och drömde om ett museum för samlingarna, en dröm som handlade om att flytta Sävar bruks gamla herrgård till Umeå och göra den till museibygnad. Ett permanent museum med egna lokaler skulle emellertid dröja många år. Föreningens samlingar fick flytta runt mellan olika byggnader som var mer eller mindre lämpliga för utställningar och samlingar. Herrgården i Sävar var däremot inte glömd ...

I stället för ett museum riktades krafterna efter Læstadius död 1916 mot att uppföra en folkpark med friluftsmuseum och idrottsplats i Umeå. En kommitté tillsattes 1917 för att finna en lämplig plats för en sådan anläggning. I december 1918 avstyckades ett »tämmligen rymligt område kring den gamla skjutbanan å Stadsliden» i Umeås nordöstra utkant.

Parken skulle ligga högt och ha utsikt över staden och idrottsplatsen nedanför sluttningen. I februari 1919 bildades Västerbottens läns hembygdsförening med ansvar för förverkligandet av anläggningen.

Snart började entusiastiska medlemmar arbeta med att samla in byggnader och föremål samt nedtecknade seder och bruk till ett västerbottniskt friluftsmuseum, eller en »fornvall» som området benämndes. I en skrift från samma tid berättas att »föreningens ändamål är att tillvarataga och vårda gammal västerbottnisk kultur, att väcka kärlek till hembygden samt befordra hälsa och friluftsliv. Frågan om hälsan, till både kropp och själ, var framträdande inom hembygdsrörelsen. I föreningens första årsbok 1920 medverkar läkaren Knut Harald Giertz med artikeln »Det är varje människas plikt att bevara sin hälsa». Och vid invigningen av

Gammlia sommaren året därpå återkommer Giertz i ett tal till samma ämne. För att ge området ett namn utlyste hembygdsföreningen en tävling. Vinnande förslag blev "Gamli", som skrevs om till "Gammlia" – den gamla liden eller sluttningen.

År 1920 anställde hembygdsföreningen sin förste intendent, Ragnar Jirlow, för att leda insamlingsarbetet, katalogisera samlingarna som redan fanns och se till att byggnader kom till området.

Den första byggnaden som flyttades till Gammlia var den herrgård, uppförd 1806 i Sävar ett par mil norr om Umeå, som Ferdinand Læstadius hade drömt om som Umeås museum. Herrgården, som inte längre användes, skulle rivas, men disponent Carl Sahlin vid Sandviks ångsågs AB som ägde byggnaden valde att i stället skänka den till det nya friluftsmuseet. Under vårvintern 1921 levererades den isärplockade byggnaden på 132 hästlass från Sävar till Umeå. Något museum blev det aldrig i Sävargården, i stället har där i olika former och regi genom åren varit servering.

Friluftsteater

Förutom Sävargården fanns på Gammlia premiärsommaren 1921 också en friluftsteater. Vid invigningen i juli anordnades en hembygdsfest med sång, musik, tal och teaterföreställningen "En söndag på Amager".

Friluftsteatern som till en början användes flitigt är sedan länge borta liksom den musikpaviljong som uppfördes på Gammlia 1929. Men många av de byggnader som flyttats till friluftsmuseet under åren står fortfarande kvar, om än inte alltid på samma plats. Redan hösten 1921 kom portboden från Yttervik i Bureå, och året därpå förvärvades den parstuga som fått namn efter byn där den hämtades, Jämteböle i Vännäs.

Sakta men säkert har området fyllts med byggnader, i dag finns här över trettio stora och små stugor, hus, visten och gårdar. Redan i planeringen av friluftsmuseet på 1910-talet pekades två områden ut som särskilt viktiga att ta hand om; det gamla bondesamhället och den samiska kulturen. Bondekulturen i en form som framför allt hör hemma i kusttrakterna och tidsmässigt går tillbaka till mitten av 1800-talet är väl representerad på Gammlia. Senare har också fattigvården, skolan, kyrkan, och stadens miljöer fått plats på området.

Det samiska skulle emellertid dröja, inte ett helt sekel men närapå. Inom EU-projektet »De nordliga kulturtraditionerna« byggdes tre samiska visten på en del av området som fortfarande har karaktär av barrskog. I mars 2011 invigdes hela visteområdet med nybyggen efter förebilder i Sápmi – sydsamiskt, skogssamiskt och nordsamiskt viste.

Графъ Николай Михайловичъ
Каменскій,
1776 — 1811

Nikolaj Michajlovitj Kamenskij (1776–1811), rysk general. Vid slaget i Sävar 19 augusti 1809 hade greve Gustaf Wachtmeister herrgården som högkvarter, men svenskarna retirerade norrut, varefter den ryske generalen Kamenskij tog byggnaden i besittning. Bildkälla: wikimedia.org commons.

Numera är det inte självklart på samma sätt som det var förr att flytta kulturhistoriska byggnader och miljöer till museer. De samiska vistena är alltså bra exempel på ett nutida kulturhistoriskt tillvägagångsätt. De senaste tillskotten till friluftsmuseisamlingen – soldattorpet och arresten – är förvisso flyttade från sina ursprungsplatser, men till Gammlia kom de efter att redan stått lång tid på Regementsmuseet vid I20 i Umeå.

Djur på Gammlia

Just den ganska täta granskog som täckte friluftsmuseiområdet från början, och som syns vid de samiska vistena, ansågs inte lämplig enligt 1940-talets öppna markideal. Under vissa protester från Umeåbor, som tyckte om skogen, röjdes marken och området fick den karaktär det har i dag. Det blev dessutom en mer

Ur Sävar herrgårds historia.

Av intendent *R. Jirlow*.

Sävargården, eller Sävar herrgård, på sin ursprungsplats i Sävar där den byggdes 1806 som mangårdsbyggnad för Sävar bruk och sågverk. Bilden i artikel författad av Ragnar Jirlow och införd i Västerbotten 1920.

naturlig omgivning till bondgården, trots att de stora åkrar och tegar som varit en del av en bondgårds omgivning aldrig har återskapats på Gammlia. Under många år fanns det också djur på bondgården. Men inte längre, bland annat på grund av regelverk kring djurhållning som är svårt att uppfylla för ett friluftsmuseum med byggnader som ibland inte motsvarar nutida krav för djurparksverksamhet. Någon egentlig folkpark eller festplats blev det aldrig på Gammlia, men de publika arrangemang som anordnades vid invigningen 1921 har fortsatt i många olika former och sammanhang genom åren. Hembygdsföreningen arrangerade sommarfester under en lång rad år. Under en period ägde också Umeås årliga valborgsmässofirande rum på Gammlia, vilket kanske inte var helt lämpligt med tanke på brandfaran. Numera – när

Ytterviksboden

Ytterviksboden. Bild i artikel av Ragnar Jirlow i första årgången av tidskriften Västerbotten 1920.

Sydsamiskt viste vid Gammlia, uppfört 2009. Vistet är inspirerat av Sigvard Klemetssons Suskaseviste nordväst om sjön Vuokarni Vilhelmina kommun. Foto: Fredrik Elgh.

Läs mer via <https://www.yumpu.com/sv/document/read/35586752/sydsamisk-vasterbottens-museum>

pandemier inte sätter stopp – firas midsommar på Gammlia, och andra helgen i advent öppnar en av landets mest välbesökta julmarknader. Samiska veckan är också ett årligt inslag. Hantverk, traditioner och byggnadskultur har på olika vis ofta uppmärksammats på området. Under sommaren arrangerar olika föreningar dans på banan i stort sett varje vardagskväll, och på onsdagarna samlas veteranfordonsägare och imponerade åskådare på området.

Denna artikel har tidigare publicerats på Västerbottens museums hemsida med andra bilder.

Text: Anders Björkman med tillägg av Maja Rintala.

Restaurangchef Sigrid Holmström (1906–1984) tar emot teckningslärarinnan Maja Beskow (1877–1964) utanför Sävargården på Gammlia vid evenemanget "De gamlas fest" (1947–1962) 23 augusti 1959. Artikeln i Västerbotten förr & nu om Maja Beskow – en lärarinna kommer till stan nås via <https://nattidskriften-vasterbotten.se/2021/07/10/maja-beskow-en-lararinna-kommer-till-stan/> Bildkälla: Lennart Forsberg, ordbanken.se.

P · R · O · G · R · A · M

- MUSIK av Armémusikkåren under ledning av musikdirektör Helge Lundqvist
- VÄLKOMSTTAL av stadsfullmäktiges ordförande redaktör Elon Dufvenberg
- KAFFESERVERING
- SANG av Umeå Sångarförbund
- OM SKRÖMTA OCH ANNAT. Fru Lisa Johansson, Vilhelmina, berättar.
- SANG av Eva och Jens Aberg
- UTLOTTNING av blommor och böcker
- MUSEIBESÖK. Festsdeltagarna får som vanligt kostnadsfritt besöka länsmuséet. Även Wallmarksgården och Jämtebölegården får beses.
- FOTOUTSTÄLLNING. En utställning av fotografier från de föregående årens fester sker även i år i muséet. De glada bilderna på inbjudningskortets mittuppslag är från 1958 års fest.

Program "De Gamlas fest" 1959.

Bildkälla: Lennart Forsberg, ordbanken.se.

GLÖM INTE ATT UPPGE
FÖRFATTARNAMN OCH KÄLLA
NÄR DU HÄNVISAR
TILL DENNA ARTIKEL